

CSEKE PÉTER (1945) Kolozsvár

CSEKE PÉTER

Szögletes zárójelek kalodájában

Eszmetörténeti jegyzetek egy készülő
Jancsó Béla-kötethez

1. Rám is bizonyosan nagy hatással lett volna, sokat veszítettem, hogy nem tőle tanultam esztétikát, poétikát, világirodalom- és magyar irodalomtörténetet – ezzel fogadott 1999 egyik kódos novemberi délelőttjén Jancsó Adrienne Kossuth-díjas előadóművész az Ódry Árpád Művészotthonban. Ehhez csak annyi kellett volna – fűzte hozzá –, hogy mindennapi sétája során tisztelettel ráköszönjek, miközben hátratett kézzel, kissé előrehajlottan, mindig kopottas sötét zakóban beszélgetőtársakra „vadászott” a kolozsvári Főtér alkonyi forgatagában. Egy pillanatig nem értettem, hogy a művész nő miért pattant fel ültő helyzetéből olyan hirtelen, de amikor Jancsó Bélát „hozta” a Monostori út elejéről a Hintz-patika felé, egyből minden megvilágosodott előttem. Jancsó Adrienne varázslatától még a nap is kisütött abban a pillanatban. Rádöbbsentem, hogy 1963 és 1967 között nemegyszer elmentem Jancsó Béla (1903–1967) mellett, miközben a Marianum épületében tartott egyetemi előadásokról a Petőfi utcai diákszállásra igyekeztem. Talán épp testvéröccsének, az irodalomtudósként tisztelt Jancsó Elemér professzor felvilágosodás-kursusáról jövet.

2. Debreczeni László visszaemlékezéseit rögzítő „beszélgető könyvem” egyik fejezete Jancsó Bélát hozta kortárs-közelségbe.¹ Debreczeni azt is felelevenítette 1983 júliusában, hogy a *Tizenegyekben* Tamásival és a Nyugatban Németh Lászlóval induló esszéírónak miért nem jelent meg életében kötete. A világirodalom nagyjairól, a magyar klasszikusokról, a Trianon utáni erdélyi irodalmi és művészeti élet jelenségeiről, az előtte járó és a nemzedékéhez tartozó erdélyi írók munkásságáról kötetnyi kritikával, esszével és tanulmánnyal gazdagította a Pásztortűz, a Vasárnapi Újság, az Újság, a Keleti Újság, a Brassói Lapok hasábjait; az Ellenzék irodalmi mellékletében éppúgy jelen volt, mint az Erdélyi Helikon hasábjain. A születőben lévő székely irodalom útjának egyengetése mellett gondja volt arra is, hogy a középiskolák padjaiból irodalmi műveltség nélkül kikerülő fiatalok megismerhessék a magyar klasszikusokat. Ez a törekvése az Erdélyi Fiatalok irodalmi szemináriumában vált hangsúlyosabbá, amikor Adyról, Móriczról, Szabó Dezsőről, Tóth Árpádról, Kaffka Margitról, Kassák Lajosról hangzottak el nemzedéke legjobbainak (Dsida Jenő, Jancsó Elemér, Kovács József, Tamási Áron, Venczel József és mások) előadásai. Az erdélyi irodalom múltja (Szentimrei Jenő) és 1918 utáni jelene (Járosi Andor) egyaránt témája volt ezeknek rendezvényeknek. Az 1931/32-es tanévben maga Tamási beszélt a székely irodalomról.

Megalapozott volt tehát a harmincas évek végén László Dezső sürgetése, hogy Jancsó állítson össze egy kötetet. A válogatás el is készült, ámde nyomdába adás előtt visszavonta a kéziratot. Azal az indoklással, hogy „az ő írásai nem elég értékesek egy könyvben való kiadáshoz”.

„Szerencsére kellő időben rájöttem arra – idézi Mikó Imre az unokabátyját –, hogy sokkal többet használ az erdélyi magyarságnak egy eddig elhanyagolt lényeges munkamezőn vállalt munka, mint az, hogy egy közepszerű íróval több legyen az erdélyi irodalomban.”

Ez a cikkgyűjtemény sem jelenhetett volna meg az ő életében – olvashatjuk a sikertelen kísérlet kapcsán ugyancsak az 1973-as *Irodalom és közélet* bevezetőjében. „Amikor pedig később bíztattuk, hogy írja le az emlékeit, lemondóan legyintett: »Majd lesz belőlem egy államvizsga dolgozat.« Az utókor azonban nem elégedhet meg ezzel. Jancsó Béla írásai nemcsak az övéi, hanem az a közösség is igényt tart rájuk, amelyet – legtöbbször a háttérből – szolgált. [...] A mű az író halála után személyétől függetlenül hat tovább, s a közösség felhasználja belőle azt, ami továbbéléséhez szükséges.”²

Egykori évfolyamtársam, Morvay Zoltán vállalkozott az államvizsga-dolgozat megírására – nyilván Jancsó Elemér ajánlására –, mindjárt az elhalálozást követő esztendőben.³ A döntő lépést pálya- és küzdőtársa, Kacsó Sándor tette meg, amíg az Irodalmi Könyvkiadó magyar szerkesztőségének élén állott. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Lakatos utcai gyűjteményében fennmaradtak egy

tervezett kötet gépiratainak másodpéldányai; egy másik dobozban pedig fellelhetők mindazok a sajtókiadványok, amelyekben Jancsó Béla írásai 1920-tól 1969-ig megjelentek. Az összevetésből kiderült, hogy a hagyatékot testvéri közelségből ismerő Jancsó Elemér adta át gépelletésre az eredeti lappéldányokat. A könyvkiadók átszervezésekor (1969 decemberében), amikor a megszerkesztett vagy munkában lévő kéziratokat az új kiadók között szétosztották, az *Irodalom és közélet* törzsanynaga – állítja Kerekes György nyugalmazott Dacia-szerkesztő – a Kriterionhoz került. Eszerint Mikó Imre több mint kétszáz szabványszerűen gépellt Jancsó-írást vehetett kézbe 1972-ben, amikor a kötet szerkesztését elkezdte. Ezekből napvilágot látott hetvenöt.

Mi a magyarázata annak, hogy Jancsó Béla annyira alábecsülte saját írói munkásságát? – tettem fel a kérdést Debreczeni Lászlónak. Érvélese így hangzott: „Az 1918–1919-es évek telén nálunk is fellépett és sok áldozatot szedett járványos nagy európai – spanyolnátha néven ismert – grippe. Szövédményként agyhártyagyulladását kapott. Hetekig feküdt a legváltóságosabb állapotban. Volt egy időszak, amikor – többnapos önkívületben lévén – orvosa már le is mondott az életéről. Ám végül is szerencsésen felgyógyult. Hanem mint utókövetkezmény egész életére megmaradt egy sajnálatos pszichikai gyengeség, amely az említett önbizalomhiányban, bátortalanágban is megnyilvánult. (Például sohasem mert egyedül hosszabb utazásra indulni. Szegedi útjait mindig a Csögör Lajos vagy Suba Károly társaságában tette meg.”⁴

Nyíró Gyula budapesti elme-ideggyógyász – aki Juhász Gyulát és Reményiket is kezelte – 1941-es diagnózisa, illetve levelekben rögzített kezelés-receptúrája teljes mértékben igazolta Debreczeni megfigyeléseit:

„*Orvosi bizonyítvány* (Budapest, 1941. VI. 26.). Alulírott bizonyítom, Jancsó Béla egyetemi tanárságát, fogorvos hosszabb idő óta gyógykezelésem alatt áll. Nevezetnél az encephalitis [...] késői tünetei (spontaneitás-hiány, figyelemzavarok, tremorok mellett) depressziós és [...] jellegű neurózis áll fenn. Fölgyógyulására még hosszabb időn át tartó gyógykezelésre és teljes pihenésre van szüksége. Dr. Nyíró Gyula egyet. e. rk. tanár, elme- és ideggyógyint. igazgató.”⁵

3. Pályakezdesem idején Mikó Imre az „utána jövők” között tartott számon. Vélhetően azért, mert tapasztalta ifjúsága műfaja, a szociográfia iránti vonzalmamat – Balázs Ferencről elkezdett monográfiájában két témába vágó írásomra hivatkozik. Egyik alkalommal, amikor a Kriterion kolozsvári szerkesztőségében jártam, azzal tisztelt meg, hogy kezembe adta Jancsó Béla emlékéért idéző írásának gépiratát. „Nézze át – fűzte hozzá –, magát ez bizonyára érdekelni fogja.” Alig fogtam hozzá az olvasáshoz, ennél a passzusnál állapodott meg a tekintetem: „Ez a kötet nemcsak kegyeletadás, hanem dokumentum-gyűjtemény a romániai magyar nemzetiség irodalmi, művészeti, közművelődési közelmúltjából. Nem azt kívánja bizonyítani, hogy mit veszítettünk Jancsó Bélában, hanem arra kíván rámutatni, milyen irodalmi értékeink nem jutottak még be a köztudatba.”

Mikó ebből a helyzetértékelésből látott munkához: „Életrajza megíratlan, írásai szétszórva az egykori sajtóban, példája csak barátainak ritkuló soraiban él. Ez ösztönzött halála után öt évvel munkáinak sajtó alá rendezésére, amit öccse, Jancsó Elemér már nem tudott elvégezni.”⁶

Azóta is az a kép él a köztudatban (még a szakmabeliekében is!), amit Mikó Imre az utókor számára az *Irodalom és közélet*ben rögzített. Magam szerteágazó levelezésének összegyűjtésével és közzétételével, kötetekben is megjelent tanulmányok írásával próbáltam ébren tartani a „torzóban maradt” életmű iránti szakmai érdeklődést. A Kriterionnál megjelent levelezés eddigi köteteiből (2015, 2016, 2019) kiviláglik, hogy a Trianon után színre lépő Jancsó Béla tollát egy korszerűtlen „korszellem” megváltoztatásának igénye mozgatta; az előtte járó Kós Károly és Makkai Sándor küzdőtársának tekintette; Tamási tőle várta az Erdélyben születő magyar irodalom értékalkazatainak számon tartását, tudatosítását.

Az életmű szerves részét alkotó levelezése⁷ voltaképpen egy nagy formátumú gondolkodót reuelál, akinek kisebbségi léthelyzetben messzire tekintő – Duna-medencei – stratégiai elképzelései voltak. Nem véletlen, hogy a délvidéki Mák Ferenc irodalom- és művelődéstörténész már az első kötetre felfigyelt. Jancsó Béla – írta 2015-ben – „az 1920-as évek végétől egyik központi alakja volt a történelmi Magyarország romjain és a Kárpát-medencei utódállamok kisebbségi magyar közösségeinek soraiban megszülető, eredendően új társadalmi szerveződések megteremtésére irányuló kezdeményezéseknek. Az Erdélyi Fialok és a hozzájuk hasonló, rokon mozgalmak – a Bartha Miklós Társaság, a kolozsvár–szegedi Bethlen Gábor Kör, a Szegedi Fialok és a szlovenszkői Sarló

közösségek – fiataljai a nemzetünket ért katasztrófa nyomán határozottan fölismerték, hogy csak akkor maradhatnak meg magyarnak, ha kialakítják azt a gondolkodásmódot, és megteremtik azokat a közösségi szervezeti formákat, amelyek saját államiság nélkül is lehetővé teszik a szülőföldön való megmaradást. Jövő-stratégiájukat határozottan a Kossuth-féle konföderációs államszövetség eszméjére és az autonómia megvalósításának gondolatára építették, éppen ezért évszázadnyi idő elmúltával ma is változatlanul időszerűek. Meggyőződésük szerint a kisebbségi életépítés lényege a dunai népek összefogásának szorgalmazása kell hogy legyen, amely azután minden nép számára biztosítja a szabad fejlődés lehetőségét, a kisebbségi közösségek számára pedig intézményes alapokon teszi lehetővé az önrendelkezés megvalósítását.”⁸

4. Egyetemi vakációimat mindig a szülőfalumban töltöttem: kapálással, kaszálással, aratással, csépléssel. Szeptemberben viszont visszakiváncsoltam a kolozsvári Egyetemi Könyvtár gondolkodásszerkentő olvasótermébe. Így volt ez 1967 őszén is, amikor a könyvtár felé tartva – szeptember 17-én – a Sétatér főbejáratánál egy padon ülve Jancsó Elemér professzort pillantottam meg (áteltemben lakott). Sírt. Részvétel álltam meg mellette, mire ő kérdés nélkül felzokogott:

– Meghalt a bátyám... Ő volt a nagy...

5. Mikó Imre írja az *Irodalom és közélet* bevezetőjében: „Ha irodalomtörténetünk után művelődéstörténetünket is meg fogják írni, abban bizonyára lesz egy alcím: *A két Jancsó.*”

A *Magyar irodalom Erdélyben* című impozáns traktátusában Pomogáts Béla a *Székely elbeszélők* címszó alatt foglalkozik Jancsó Bélával – mindössze egyetlen lap terjedelemben,⁹ Jancsó Elemér ugyanakkor négy szövegoldalt kapott az *Irodalomtörténet-írás és irodalomkritika* fejezetben.¹⁰ Könnyen felismerhető, hogy Jancsó Béla azért került Benedek Elek, Szentimrei Jenő, Nyirő József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc mellé (fejezetzáróként), mert irodalomelméleti megfontolásainak, irodalomkritikai célkitűzéseinek középpontjában az összmagyar irodalmat gazdagító székely irodalom értékszerkezetének tudatosítása állott. Szembetűnő, hogy Pomogáts nagy empátiával és erudícióval írta meg Jancsó Elemér pályaképét. Ami érthető, hiszen Jancsó Béláról csak másod- vagy harmadkézből vett adatok álltak rendelkezésére, testvéröccsét pedig személyesen ismerte, többször felkereste, nemegyszer írt róla. Bizonyos értelemben elődjének is tekintette, aki felfogásával megújította a konzervatívnak tekintett két világháború közötti irodalomszemléletet és irodalomtörténet-írást.

Az új „Kántor–Láng”-ban¹¹ érdemi szöveget nem találunk egyik Jancsóról sem, csak említések és hivatkozásokat. Kántor Lajos nem állt közvetlen kapcsolatban Jancsó Bélával, Jancsó Elemérnek viszont a tanítványa volt. Nekrológiájában korszakjelzőnek tekintette a professzor távozását. Lezárult az erdélyi irodalomtörténet-írás közel félszázados szakasza – írta a *Korunkban* –, amit az áldozatos gyűjtőmunka, a kézirat- és könyvkiadás, a középiskolai és egyetemi oktatás egyidejű folyamata jellemezett. Négy évszázadot átfogó tekintete a felvilágosodás korától egészen a kortársakig ívelt.¹²

6. A két világháború közötti életművekre „ideológiai tankcsapdák” leselkedtek a hetvenes–nyolcvanas években újrakiadásra váró szövegekre. Számoltak ezzel a Kriterion Könyvkiadónál, és a szöveggondozók igyekeztek feltüntetni a csonkolások helyét. A nyolcvanas évek derekán, amikor az Erdélyi Fiatalok dokumentumkötetét¹³ szerkesztettem, magam is éltem ezzel a – Mikó Imrétől és Dávid Gyulától „ellesett” – módszerrel. A három előcenzúrázás során „kijavasolt” szövegrészek helyét szögletes zárójellel ([...]) jelöltem, a jegyzetekben pedig igyekeztem visszacsempészni a fölösleges hatóság által töröltetett részek lényegét. A cenzorok ugyanis rendszerint a főszövegre koncentrááltak, az apróbetűkkel szedett jegyzetapparátus „átbogarászásához” nem nagyon volt türelmük.

Amikor a Kriterion szerkesztőségében felmerült a kritikus, az esztéta, az irodalomtörténész és a történelmi távlatokban gondolkozó Jancsó Béla munkásságának újrafelfedezése – vagyis az eredeti források alapján készülő, „mély merítésű” kötet életre keltésének gondolata –, eleve azzal a szándékkal láttam munkához, hogy az 1973-as kiadvány szögletes zárójeleit feloldjam. Az életmű szerves részének tekinthető leveleskönyvek mikrofilológiai szempontokat érvényesítő jegyzetapparátusának összeállítása azzal a haszonnal is járt, hogy már fogalmam volt az *Irodalom és közélet*-ből kimaradt írások jó részéről s azok jellegéről is. Ezek egyikére–másikára egyébként maga Mikó is

utalt e tekintetben szűkszavú bevezetőjében: „Eltanácsolja Reményiket az alkalmi költészettől, és lírájának mélyülésére figyel.” (Sem az „eltanácsoló” írás, sem a „mélyülésről” tanúskodó nem szerepel a ’73-as válogatásban. Nem szerepelhetett, hiszen Reményik újrafelfedezése egy évtizeddel később kezdődött el, sokkal szigorúbb cenzúráviszonyok közepette.) „Becsüli a vers-zenész Áprily helytállását kisvárosi magányában, és elítéli távozását Erdélyből.” (Az *Áprily elmegy* című „búcsúszövegre” utal,¹⁴ amelyik a készülő *Érték, erkölcs, közösség* című kötetben most már olvasható lesz.) „Makkai Sándorra tisztelettel tekint fel. A novellistát és a regényíró találó jelzőkkel mutatja be, később a *Magunk revízióját* népszerűsíti tanulmány formájában.” (E nagy hatású munkára történt hivatkozással implicite Jancsónak az 1937-es *Nem lehet*-vitában¹⁵ kifejtett markáns álláspontjára is utal Mikó, amikor is a távozó püspököt szembesítette az író Makkai 1931-es gondolatrendszerével.) „A székely írók első nemzedékéből Nyirő Józsefben látja a sajátos kifejezésmód legjellegzetesebb képviselőjét, bár a tartalom kárára történő túlstilizálás veszélyeire is rámutat. [...] A *Jézusfaragó ember* után tőle várja az akkori tárgyú székely regényt, amit aztán Tamási Áron fog az *Ábel*-trilógiában megírni.” (A *Nyirő József novelláinak elemzése*¹⁶ ma is figyelmet ébreszthet Jancsó Béla irodalomelméleti felkészültsége és esztétikai igényessége iránt.) A Móricz Zsigmondról írt 1942-es szintéziséből csak a szöveg hatodrésze kerülhetett be az 1973-as válogatásba.

A Trianon utáni helyzetben az elcsatolt területeken élő és eszmélkedő fiatal írókra közismerten Ady, Móricz és Szabó Dezső volt a legnagyobb hatással. Ady és Móricz művészete mindenekelőtt „szabadságot, bátorságot, tisztánlátást és megtisztulni akarást” jelentett Jancsó Béla számára, s egyszersmind „a józan és becsületes magyar jövő reményét”. Szabó Dezső elsősorban az 1923-ban megjelent *Új magyar ideológia felé* című programadó tanulmányával¹⁷ hatott reá, azokkal a gondolataival, amelyek a kisebbségi élet belső megújulása, az igazi demokrácia új rendszerének megteremtése szempontjából voltak relevánsak.

7. Az *Irodalom és közélet*ben ismertetést találunk Révész Béla Ady-könyvéről meg egy cikket az újságíró Adyról, Móriczról a már említett csonkított tanulmányt – Szabó Dezsőről pedig ennyit sem. Ehhez képest a készülő kiadványban hat írás szerepel Adyról, három Móriczról, ugyancsak hat Szabó Dezsőről.

Ami elveszett a vámon, azt Mikó igyekezett behozni a réven. Bevezetőjében amúgy is ki kellett térnie a Szabó Dezső-i fajfogalom tisztázására, mivel az író erdélyi és felvidéki követői ugyancsak a parasztságban látták „a faj letéteményesét”. „Jancsó Béla népi és »faji« szemlélete közelebb állott a *Magyar jakobinus dalát* szerző Ady Endre képletéhez – fejtette ki –, mint a Szabó Dezsőéhez, aki a húszas években antiszemita, a harmincas években antigermán irányzatoknak lett szellemi zászlója. A faj fogalma Jancsó Béla írásában sohasem jelentett diszkriminációt más »fajok«-kal, nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben. [...] Fajon ő népet, néplelket, nemzetiséget, etnikumot értett, mint Arany János (»keleti faj«), Juhász Gyula (»fajok tanyája«) vagy maga Ady Endre (»veréshez szokott fajta«).” Minthogy az Erdélyi Fialatok mozgalmát belülről ismerte, hozzáfűzte: „A Szabó Dezső-i fajfogalom tehát nemcsak népi tartalommal telt meg, hanem a radikalizálódás baloldali irányba hatott, még akkor is, ha a falukutatók többsége nem tette magáévá a marxista szemléletet. Maga a szellemi irányító, Jancsó Béla sem.”

Bő évtized múltán, amikor az Erdélyi Fialatok dokumentumkötetét összeállítottam, már támaszkodhattam Mikó Imre és a felvidéki Sarló mozgalmat megszervező Balogh Edgár érvelésére, valamint a hetvenes években zajlott eszmetörténeti tisztázásokra. Arra hivatkoztam, hogy a legfrissebb Szabó Dezső-értelmezések sok mindenben korrigálták a korábbi téves megítéléseket. Kiemeltem, hogy Jancsó Béla a német expanzió felismerése idején foglalkozott behatóan az *Új magyar ideológia felé* vezérgondolataival, amelyekkel az áltreformizmus jelszavainak „importja” ellen érvelt, és a romániai magyar társadalom belső megújulását sürgette.

Ez az „ideológiai kötélhánc” annyiban megtette a hatását, hogy a gyűjtemény kéziratát – három előcenzúrázás után – 1985 végén nyomdába lehetett adni. De ahhoz már nem volt eléggé „mindenható”, hogy a kinyomtatott kötetet megmentse az utócenzúra „megsemmisítő ítéletétől”. A véleményezők egybehangzóan azt állították – olvasható a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, Domokos Gézának a visszaemlékezéseiben –, hogy „mind a bevezető, mind maga a dokumentumgyűjtemény súlyos politikai hibákat tartalmaz. Túldimenzionálja az Erdélyi Fialatok mozgalmának jelentőségét, megkerüli jobboldali beállítottságát, kritikátlan vele szemben, lényegében nacionalista könyv.”¹⁸ Ez

utóbbi vádpont megfogalmazásához akkoriban már annyi is elegendő volt, hogy a kötetben egyáltalán szerepelt – húsznál többször! – Szabó Dezső neve, miközben az újólag anatómia alá került Kós Károlyét nem volt szabad feltüntetni a névmutatóban sem.

8. Tanulságos, hogy mire volt érzékeny a cenzúra az *Irodalom és közélet* ellenőrzése közben. Az írók időrendi sorrendje szerint szabadítom ki a szöveges zárójelek kalodájából az alábbi szövegrészeket:

Áprily szeme szikrát csak akkor vet, belülről feltörő nagylángot, ha Adyt magyarázza. *A halk ember szava érces zengésű lesz, érces, szép lelkes szaván lopakodik be fiatal sívek mélyére a tragikus életmámorú magyar génius.* (Áprily Lajosnál, Vasárnapi Újság, 1923. 15. 12.)

Az, hogy az erdélyi irodalom problémája maga után vonta a székely irodalomét, csak a gondolkozás mélyebb árokba leömlését jelenti. Közelebb kerülést az itteni irodalmi jelenségek lényegéhez. Tagadhatatlan, hogy az erdélyi irodalmat nem Trianon csinálta, az, hogy egy különleges etikájú, műveltségű, életű része a magyarságnak, a magyar irodalmi köztudatban még eddig kellőleg ki nem fejeződött.

Nyelvileg befejezője annak a folyamatnak, mely a magyar irodalmi nyelvet rendre-rendre a külön tájnyelvek színeivel meggazdagította. *Az Alföld, Dunántúl és Felföld tájnyelvei rendre felszívódtak a magyar írás testébe, s most jön a székely. S ez javítási folyamat is.*

...A székely irodalom igazi műformája a dráma, úgy érzem valahogy, nyelve s lelke drámai anyagából novellán s regényen át nőve a magyar tragédia grandiózus épületét most is neki kell felemelnie. (Erdélyi irodalom és székely irodalom, 1923. dec. 22.)

[Berzsenyi] Elmegy pihenni, elmegy fiaihoz – vagy fiatalságához? – Sopronba. (Nemes és nemzetes Berzsenyi Dániel, Nyugat, 1926. 15.)

Az évben [1848-ban] mintha minden összedőlne.

Novemberben meghal Vörösmarty. (Zsigmond báró, Nyugat, 1926. 21.)

[Tamási felmutatja]: „Íme a székely! Hogy ezt teheti, szólván székely lélekből székely szóval mindenknek, ezzel a székely irodalom kérdését eldöntötte. *S hogy ezt teszi, felmutatván a nagyszerű, árva népet, elodázhatatlanul felvetette az elintézetlen székely problémát mint a lét legnagyobb kérdését erdélyi magyar kisebbségünk számára.*” (Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi, Ellenzék, 1928. júl. 23.)

[Tóth Árpád] *Örök virágok* címen kiadott műfordítás-gyűjteménye nemcsak örök szépségek tükre Villontól Verlaine-ig és Goethétől Byronon, Shelleyen Keatsen át Rilkéig, de – önálló műalkotás. *S míg Babits és Kosztolányi a formai visszaadást teszik előbbre, Tóth Árpád csak olyant fordít, ami egyéniségének közvetlen feltörő életérzése, vagy mély bánatból fakadó verseket.*

És a magyar szemek rájuk soha meg nem nyílnak!

Észrevesszük valaha, hogy a mi szimbólumaink ők? *Megerezzük-e valaha, hogy a magyar zseni és a magyar faj együtt él – vagy együtt hal?!!* (Bús homok szent venyigéje..., Brassói Lapok, 1928. dec. 23.)

[Benedek Elek] megírta a *Magyar mese- és mondavilágot* és a *Nagy magyarok életét*, s három generáció lelke itta be a jószágos szeretet, a másokért való munka ősi lélek-szavait. És bennük először ismert meg egy alig ismert vagy csak kicsúfolt nagyszerű árva fajt: a székelyt. Mint földalatti patak hordta szét látatlanul a székely mesekincset, mely ha egyszer minden magyarhoz s mindenki lelkéhez eljut, lesz-e ebben nálánál, az ő névtelen munkájánál valakinek nagyobb része?

Amikor pedig a világváltozás a székelységet új határok közé rendelte, ő otthagya sok évtizedes múltjának minden nyugalját, és jött „menteni a menthetőt”, megtartani lélekben a népet. (Benedek Elek hagyatéka, Brassói Lapok, 1929. szept. 22.)

Szántó Györgynél bujkál a gondolat, a magyarság európai [átjavítva erdélyire] hivatásának új felismerése: a nyugati életformák bukásakor a keleti lelkű magyarság hivatása új, emberibb életformák kialakítása.

Ignotusnak, a pesti zsidóság radikális részének életszemlélete. (Az ún. októberi forradalomhoz csak ez utóbbinak volt lényeges köze.) (Szántó György, Erdélyi Helikon, 1929. 5.)

[Móra] Igaz ember és egész ember volt. Az általa talán csak sejtett szörnyű kór, a rák kariban, rohamos hanyatlás közben is dolgozott folyton, adatokat gyűjtött és írt lankadatlanul, haláláig. Méltó, hogy az alföldi magyar népnek az ő temetésére sereglett tízezres tömegei s olvasóinak odautazott hatalmas sokasága után az emlékezés nem hervadó erdélyi fenyőágát is letegyük annak hantjára, ki az Alföld porából vétetett, és oda egy igaz magyar élet után megtért. (Móra Ferenc, Erdélyi Szemle, 1934. febr.)

...Nem nézhető szó nélkül, hogy megmaradásunk létalapjának, a falunak... (Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen, Erdélyi Fiatalok, 1935. II. 43–52.)

[Kosztolányi] Nagy költő volt, bár természetünktől s világfelfogásunktól sokkal távolabb álló, mint Ady vagy Tóth Árpád. Ők a mai élet legégetőbb magyar kérdéseinek adtak örökkévaló emberi kifejezést. Ady nemcsak lírikus volt, de az új magyar világfelfogás úttörője is. Kosztolányi ennél szűkebb értelemben volt költő. Látszólag nem nőtt annyira össze fájával, látszólag nem nőtt annyira össze korával. (Kosztolányi Dezső, Erdélyi Fiatalok, 1936. III–IV. 104–105.)

Az ősrégi katolikum a misztikán át áthajlik [Juhász Gyulánál] is, a népnél is egy csodálatos, burkoltan megőrzött pogány hitbe. (Éppen úgy, mint a székely lélekben is.)

Sohasem felejttem el azt a napot, amikor 1928 májusában, a haladó magyar ifjúság Ady ünnepe alkalmából (melyen Szabó Dezső tartotta beszédeit, köztük az első Duna-konföderációs beszédét) a Kerepesi temetőben, Ady sírjának megkoszorúzásakor Juhász Gyula beszélt. (Juhász Gyula, Erdélyi Fiatalok, 1937. 2.)

Alighanem a legkiérleltebb Jancsó-tanulmány, az 1942-es *Móricz Zsigmond* vérzett el a leginkább ebben a válogatásban. A szintetikus írásmű hat fejezetéből mindössze egy kapott zöld utat. Magyarázat helyett csak ezt a két bekezdést idézzük az utolsó előtti szövegegységből:

Erdély örök magyar mondanivalóit akkor szólaltatta meg Móricz Zsigmond, amikor a kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság a saját útján elindult kiteljesíteni a magyar irodalom tájegységét és megtalálni a magyar megújulás erdélyi útját. Móricz Zsigmond itt is híd volt határok és korlátok között és felett, híd és példamutatás.

S felszabadulásunk után erdélyi látását egy cikkben is összefoglalta (Reálpolitika, az erdélyi lélek alapvonása, Kelet Népe, 1941. február 1.). Szükséges idéznünk belőle: „Én elfogadom ezt az erdélyi lelket, vagy inkább a lelkiségnek egy erdélyi irányát, s ezt [...] a reálpolitikához az alföldi magyarénál jobban értő szellemiségben találok meg [...]. Erdély mindig meg tudta őrizni faji vezető ütemét [...]. Erdély ősidők óta össze van házasodva fajok konglomerátumává. S mégis az abszolutizmusok korszakai alatt is soha nem billent ki a magyar szellem vezetővonala, irányító és életformáló cselekvése. (Móricz Zsigmond, Pásztortűz, 1942. 8. 417–421.)

9. Miként a Tamásival folytatott levelezésből kiderül, a Tizenegyek „szétrebbenésének” (Debreczeni László) idején Jancsó Bélának is voltak berlini tervei, de a spanyolnáthával szerzett betegsége okán

nem tudta rászáni magát az elutazásra. Ennek megvolt az a nagy „haszna”, hogy a irodalomteoretikusként és kritikusként egyre behatóbban foglalkozhatott a székely irodalom idiómájával. Már az Ellenzék 1923. évi karácsonyi számában kifejtette felismeréseinek alapgondolatait,¹⁹ amelyek – mint fentebb jeleztük – lényegileg megcsonkítva láthattak napvilágot 1973-ban. „Senki sem akar különítődni az egyetemes magyar irodalom vérkeringéséből” – szállt vitába a Berliini Magyar Intézet lektorával, Farkas Gyula irodalomtörténésszel, aki *Erdélyi költők* címmel antológiát adott ki 1924-ben.²⁰ Nyirő József *Jézusfaragó ember* című novelláskötete ugyanabban az évben jelent meg, de senki sem foglalkozott vele érdemben. Jancsó Béla mutatta ki jóval az Erdélyi Helikon indulása előtt, hogy Nyirővel „új fejezet kezdődik az erdélyi irodalomban”. Indoklása szerint „benne és általa érkezett el az erdélyi irodalom legsajátosabb színéhez, legközpontibb problémájához: a székely psziché kifejezéséhez, s ezzel a legmélyebb fejlődés lehetőségei nyíltak meg őutána. Ez a jelentőség egyáltalán nem abban áll, hogy egy sohasem hallott újdonság, kuriózum kapott kifejezést, hanem abban, hogy Erdély legnagyobb tömegű s legjellegzetesebb pszichéjű magyar népszívetének: a székelynek saját hangján először – s az életösztön legmélyebb rétegéből – feltörő szava.”²¹ Írja ezt azt követően, hogy a világirodalom nagyjait fordító Benedek Marcell esztétikai érvelését is maga mellett tudhatta: „A székely nyelv és gondolkodás tiszta megőrzése és egyben művészetté művelése a célja Nyirő Józsefnek és a fiatal Tamási Áronnak. Mint Kós az örök erdélyit, ők az örök székelyt adják, függetlenül a térkép és az uralkodó hatalom minden változásától. Nyirő a maga tragikus, robbanó temperamentumát ruházza alakjaira; Tamási Áron góbé, aki nem elégszik meg góbéságával, egy Mikes Kelemen, aki olvasta Móricz Zsigmondot...”²² „Ne féltsék mitőlünk a magyar irodalom egységét – olvasta Benedek Elek nyilatkozatát a Brassói Lapokban a székely írók budapesti, ceglédi, szegedi bemutatása előtt. – Én nem ismerek erdélyi irodalmat, hanem csak magyar irodalmat, de vallom azt, hogy annak egy része az erdélyi is, és hogy része annak az is, amit a székely írók csinálnak.”²³

A leveleskönyvek élményélességgel idézik fel azoknak az éveknek a háttértörténetét, amelyek az irodalomértelmező Jancsó Béla következetes elvi magatartásáról tanúskodnak. A *Szűzmáriás királyfi* megjelenését követő vita kirobbanásakor írta Szabó Dezsőnek 1928. szeptember 27-én: „A próza [...] a mai élet hangjait még nem találta meg, néhány különálló erdélyi regénytől, mint szimbólumtól eltérően eltávolodott az élettől. Amilyen arányban jutott azonban ez az irány holtpontra, olyan arányban tört elő egy új irány, mely magában egyesíteni akarja a legmélyebb faji gyökérzetet a legegységesebb humánnummal: a székely. Ennek az iránynak ösztönös művésze Nyirő, nyelvi fejlődésének betetőzője pedig Tamási. Mint gondolat először a *Tizenegyek* antológiájában csírázott ki 1923-ban, melyről Ön akkor azt írta az *Élet és Irodalomban*, hogy a művészi termelés két legigazabb forrásából merít: a faji gyökerekből nő fel, és megtermékenyül a világ minden gondolatáramával.”²⁴ Jancsónak nem ez az egyetlen megnyilatkozása Szabó Dezső ledorongoló kritikája kapcsán. A következő év elején már számon kérő a hangja: „Adott Szabó Dezső kulturális és irodalmi koncepciót az erdélyi magyarság számára? Mai problémáink megoldására mutatott módokat? Mert ha nem, úgy nincs jogcíme reá, hogy a mi problémáink nevében szóljon, a mi életünk és helyzeteink ismerete nélkül és a mi életünkben élés felelősségének a joga nélkül. Nem veszi észre Szabó Dezső, hogy itt egyéni önzése úrrá lett zsenialitása felett? Nem veszi észre, hogy amit itt kíván, az öngyilkos »rólunk-nélkülünk«-ideológia, amely ellen ő a legnagyobb erővel küzd? Nem veszi észre, hogy az erdélyi magyarságnak öngyilkosság lenne vezetőnek vállalni bárkit, aki sajátos viszonyait nem ismeri – és aki koncepciójáért a teljes felelősséget az itt élés által nem viseli?!”²⁵

Az induló Erdélyi Helikon első két számában lezajlott „irodalmi schisma-vita” (*Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről*) újabb alkalmat kínált Jancsó Béla számára, hogy kifejtse: az erdélyi – és ezen belül a székely – irodalom korántsem jelenti a magyar lélek szakadását. Pünkösti Andornak a budapesti Újság 1929. március 31-i számában megjelent *Magyarság, transzilvanizmus, székelység* című tanulmányához írt reflexióiból kiderül: „Erdélyben szintetikusabb a látás, amit az is elősegít, hogy az igazi nagy klasszikusok révén a magyar irodalom értékes teljessége gyakorol hatást, míg Magyarországon a közvetlen epigon-elődök hatása alatt áll a közelmúlt, s így a fától nem látszik az erdő.” „A külön erdélyiségnek helyes felismeréséből fakadt az a törekvés is – idézi egyetértőleg Pünköstit –, amely Erdély többi nemzetiségeiben nem ellenséget lát, de velük a baráti egyetértést keresi, mint a közös erdélyiség más kultúrájú tényezőivel.”²⁶

JEGYZETEK

- ¹ CSEKE Péter, *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, Kriterion, Bukarest, 1995, 114–150.
- ² MIKÓ Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka = JANCÓSÓ Béla, Irodalom és közélet*, Kriterion, Bukarest, 1973, 5–28.
- ³ MORVAY Zoltán, *Jancsó Béla élete és munkássága*, ÁVD, 1968.
- ⁴ CSEKE, *I. m.*, 129.
- ⁵ Uő, *Nyíró Gyula levelei Jancsó Bélának*, Lymbus, 2017, 469–498.
- ⁶ MIKÓ Imre, *Jancsó Béla idézése*, Utunk, 1972, 9.
- ⁷ *Jancsó Béla levelezése I. 1914–1930*, szerk. CSEKE Péter, Kriterion, Bukarest, 2015; *Jancsó Béla levelezése II. 1931–1934*, szerk. CSEKE Péter, Kriterion, Bukarest, 2016; *Jancsó Béla levelezése III. 1935–1940*, szerk. CSEKE Péter, Kriterion, Bukarest, 2019.
- ⁸ MÁK Ferenc, *Utánunk szólnak az időből*, Magyar Szó, 2015. jún. 15.
- ⁹ POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben 1918–1944*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008, 270–271.
- ¹⁰ Uő, *Magyar irodalom Erdélyben 1945–1968*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2009, 104–108.
- ¹¹ KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról 1918–2017*, Bookart, Csíkszereda, 2019.
- ¹² Uő, *Jancsó Elemér hűsége*, Korunk, 1971/11, 1715–1716.
- ¹³ *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*, köz. dr. LÁSZLÓ Ferenc, CSEKE Péter, Kriterion, Bukarest, 1986/1990.
- ¹⁴ JANCÓSÓ Béla, *Áprily elmegy*, Brassói Lapok, 1929. szept. 27.
- ¹⁵ *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, vál. CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv. Héttorony, Budapest, 1989.
- ¹⁶ JANCÓSÓ Béla, *Nyíró József novellái*, Pásztortűz, 1928/2, 26–29.
- ¹⁷ SZABÓ Dezső, *Új magyar ideológia felé*. Sz. D. 1923 első napjaiban kezdte írni, és hét egymást követő folytatásban publikálta saját folyóirataiban, az Aurorában és az Élet és Irodalomban.
- ¹⁸ DOMOKOS Géza, *Esély I*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996, 57.
- ¹⁹ JANCÓSÓ Béla, *Erdélyi irodalom és székely irodalom*, Ellenzék, 1923. dec. 22.
- ²⁰ Uő, *Erdélyi költők*, Ellenzék, 1925. január 12.
- ²¹ Uő, *Nyíró József novellái*, Pásztortűz, 1928/2, 26–29.
- ²² BENEDEK Marcell, *Az erdélyi magyar irodalom*, Újság, 1926. márc. 2.
- ²³ Brassói Lapok, 1929. márc. 10.
- ²⁴ *Jancsó Béla levelezése I. i. m.*, 148–151.
- ²⁵ Uő, *Szabó Dezső és Erdély*. Brassói Lapok, 1929. jan. 27.
- ²⁶ Uő, *Magyarság, transzilvánizmus, székelység*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 389–390.

FERENCZI KÁROLY, *Misztikus és mitológikus...*, 1994